

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
ELMİN İNKİŞAFI FONDU**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun
Gənc alim və mütəxəssislərin 3-cü qrant müsabiqəsinin
(EİF/GAM-3-2014-6(21)) qalibi olmuş layihənin yerinə
yetirilməsi üzrə

YEKUN ELMİ-TEXNİKİ HESABAT

Layihənin adı: **Naxçıvan ədəbi mühiti: problemlər və perspektivlər**
Layihə rəhbərinin soyadı, adı və atasının adı: **Sadıqzadə Nigar Nurəddin qızı**
Qrantın məbləği: **10 000 manat**
Layihənin nömrəsi: **EİF/GAM-3-2014-6(21)-24/20/5-M-20**
Müqavilənin imzalanma tarixi: **23 dekabr 2015-ci il**
Qrant layihəsinin yerinə yetirilmə müddəti: **12 ay**
Layihənin icra müddəti (başlama və bitmətarixi): **01 yanvar 2016-cı il – 01 yanvar 2017-ci il**
Diqqət! Bütün məlumatlar 12 ölçülü Arial şrifti ilə, 1 intervalla doldurulmalıdır
Diqqət! Uyğun məlumat olmadığı təqdirdə müvafiq bölmə boş buraxılır

Hesabatda aşağıdakı məsələlər işıqlandırılmalıdır:

- 1 Layihənin həyata keçirilməsi üzrə yerinə yetirilmiş işlər, istifadə olunmuş üsul və yanaşmalar
Layihənin yerinə yetirilməsində və təcrübi işlərin qoyulmasında- Akademik İsa Həbibbəylinin, professorlar Yavuz Axundlunun, Hüseyn Həşimlinin Naxçıvan ədəbi mühiti ilə bağlı tədqiqatlarında istifadə etdikləri üsul və yanaşmalardan istifadə olunmuşdur.
- 2 Layihənin həyata keçirilməsi üzrə planda nəzərdə tutulmuş işlərin yerinə yetirilmə dərəcəsi (faizlə qiymətləndirməli)
Layihənin həyata keçirilməsi üzrə planda nəzərdə tutulmuş işlər 100%-i yerinə yetirilmişdir.
- 3 Hesabat dövründə alınmış **elmi nəticələr** (onların yenilik dərəcəsi, elmi və təcrübi əhəmiyyəti, nəticələrin istifadəsi və tətbiqi mümkün olan sahələr aydın şəkildə göstərilməlidir)
Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, Naxçıvan ədəbi mühitində ədəbiyyatşünaslığın mövqeyi, inkişafının əsas mərhələ və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, hər mərhələnin səciyyəvi xüsusiyyətlərini təhlil edib yeni elmi nəticələr əldə etmək mümkündür.
Azərbaycanın qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Naxçıvan bəşər sivilizasiyasına onlarla məşhur elm və sənət xadimi bəxş etmişdir. Tarixin min bir tufanına sinə gərərək vüqarla dayanmış əzəmətli abidələri qoynunda saxlayan bu ulu torpaq memar Əbubəkr Əcəmi və Əhməd Əyyub Əl Hafizin, alim Məhəmməd Hinduşah Naxçıvani və Əmirəddin Məsudinin vətənidir. Naxçıvan torpağı bir sıra ədiblər də yetişdirmişdir.
“XX əsr Naxçıvan ədəbi mühitinin tədqiqi” adlı məqalədə bu mühitdə yaşayan və fəaliyyət

göstərən ədiblərin fəaliyyətindən bəhs olunmuşdur. Qədim tarixə malik Naxçıvan ədəbi mühiti zaman- zaman Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına ciddi töhfələr vermişdir. İstər orta əsrlərdə, istərsə də yeni dövrdə bu diyarın bir çox məşhur yetirmələri söz sənətimizin yüksəlişində, yeni mövzu- ideya, sənətkarlıq məziyyətləri ilə zənginləşməsində mühüm rol oynamışlar. Orta əsrlərdə "Naxçıvani", "Ordubadi" nisbəsi ilə tanınmış çoxsaylı qələm sahibləri, yeni dövrdə Heyran xanım, Qönçəbəyim, Məhəmmədəğa Şahtaxlı, Məhəmmədağı Sidqi, Cəlil Məmmədquluzadə, Məmməd Səid Ordubadi, Hüseyn Cavid, Əliqulu Qəmküsar, Əziz Şərif və başqaları Azərbaycanda və onun hüdudlarından kənar da tanınmışlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Naxçıvanın yetirmələri təkcə bədii yaradıcılıq sahəsində deyil, ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif istiqamətlərində də səmərəli, məhsuldar fəaliyyətləri ilə şöhrətlənmişlər. Naxçıvanlı ədəbiyyatşünaslar Azərbaycan filoloji fikrinin inkişafında özünəməxsus xidmətlər göstərmiş, bir sıra ədəbi problem və mərhələlərin tədqiqində mötəbər söz sahibi olmuşlar. Bu qədim diyarın ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki çoxsaylı yetirmələrin bir qismi fəaliyyətlərini Naxçıvandan kənar da davam etdirmiş, bəzilərinin fəaliyyətlərinin müəyyən bir mərhələsi Naxçıvanla bağlı olmuş, bir sıra ədiblər isə bütün ömrü boyu Naxçıvanda yazıb- yaratmışlar.

"1920- 50-ci illərdə Naxçıvanda ədəbi proses. XX əsrdə yaşayan ədiblərin fəaliyyəti" adlı məqalədə 1920- ci ildə Naxçıvanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra "Cavanlar həyatı" (9 noyabr 1921- ci ildən), az sonra "Füqərə səsi", 1922- ci ilin aprel ayından isə "Şərq qapısı" qəzetinin nəşrə başlaması gənc həvəskarların yaradıcılığı üçün şərait yaratdı.

1925- 26- cı illərdə Naxçıvanda yaşayan Əvəz Sadiq, Əyyub Abbasov, Abbas Gülməmmədov, Məşdi Babayev, L. Hüseynzadə, M. Əkbər, Seyid Səbri, Əli Zəbun, M. Ə. Tarverdiyev və b. "Gənc qələmlər" adlı ədəbiyyat dərnəyi yaradıb onun ətrafında birləşərək öz ilk yazılarını oxuyur, müzakirə edirdilər.

XX əsrin əvvəllərindən Naxçıvanda yaşayıb- yaradan qələm sahibləri 1920- ci ildən sonra da ədəbi prosesdə yaxından iştirak edirdilər. Burada ilk növbədə C. Məmmədquluzadə, M. S. Ordubadi, H. Cavid, M. Şahtaxlı, E. Sultanov və başqalarının adını çəkmək lazımdır.

C. Məmmədquluzadə 1920- ci ildən sonra Mollanəsrəddinçi satirik şair Əli Nəzmi (1927) və M. Ə. Sabir haqqında (1929) xatirələrlə yanaşı özünün xatirətini yazmışdır. M. S. Ordubadi mətbuatda daha fəal iştirak etmiş, "Əski və yeni ədəbiyyat məktəbləri" "Nizami dövründə ədəbiyyat" və b. məqalələri çap olunmuşdu.

H. Cavid də bu illərdə Naxçıvanda yaşayıb- yaradırdı.

Tədqiqatçı L. Hüseynzadənin yazdığına görə 1918- ci ildə H. Cavid Naxçıvanda "Rüşdiyyə" məktəbində müəllim işlərkən "Qəvaidin ədəbiyyə" ("Ədəbiyyat qaydaları") adlı kitab yazmışdı. O. Bakıya getdikdən sonra A. Şaiq də bu kitaba bəzi əlavələr etmiş, 1921- ci ildə Bakıda hər iki müəllifin adı ilə nəşr olunmuşdur.

Bu dövr tədqiq olunduqda belə bir nəticə əldə olunur ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının C. Məmmədquluzadə, M. Şahtaxlı, H. Cavid, M. S. Ordubadi, Ə. Şərif, M. C. Cəfərov kimi şəxsiyyətlər bu diyarın yetirmələridir. XX əsrdə Naxçıvanda ədəbi fikrin təşəkkülü və inkişaf problemləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ümumi inkişaf xətti ilə sıx bağlı olmuş, zaman- zaman irəliləmişdir. Bu gün Naxçıvanda ədəbiyyatşünaslıq üzrə akademiklərin, elmlər doktorları, professorların, elmlər namizədi, dosentlərin, nüfuzlu imza sahiblərinin fəaliyyət göstərməsi buradakı elmi- ədəbi fikrin regional mahiyyət daşımadığını, geniş spektrə və əhatə dairəsinə malik olduğunu təsdiqləyir. XX əsrin ilk onilliklərində pərakəndə xarakter daşıyan, sayılı nümunələrlə təmsil olunan ədəbi fikir sonrakı onilliklərdə zəngin inkişaf və təşkilatlanma yoluna çıxmış, sistemli, hərtərəfli uğur qazanmışdır.

Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, Naxçıvan ədəbi mühitində ədəbiyyatşünaslığın mövqeyi, inkişafının əsas mərhələ və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, hər mərhələnin səciyyəvi xüsusiyyətlərini təhlil edib yeni elmi nəticələr əldə etmək mümkündür.

XIX-XX əsr Ordubad ədəbi mühiti XIX əsr Ordubad ədəbi mühiti o dövrdə Ordubad və

Naxçıvanda yazıb yaradan Hacı Mirzə Ağarəhim Qüdsi Vənəndi, Hacığa Fəqir Ordubadi, Məhəmmədqulu Salik Ordubadi, Mirzə Əfsər Abdulla Ordubadi, Mir Həsən Divanə Ordubadi, Əhməd ağa Şəmi, Məhəmməd Tağı Sidqi, Usta Zeynalabdin Nəqqaş, Məşədi Möhsün Saətsiz, Ağarəsul Əttar, Kəblə Əliqulu Müznib, Hacı Molla Hüseyn Bikəs, Aslanxan Gövhər, Abbas Dəhri, Məhəmməd Tağı Culfayi, Mirzə Mehdi Naxçıvani və Hüseyn Nadim Naxçıvani kimi istedadlı sənətkarların adı ilə bağlıdır».

Ordubad ədəbi mühitinin Qüdsi Vənəndi, Fəqir Ordubadi, Hacı Molla Hüseyn Bikəs, Salik Ordubadi, M.T.Sidqinin yaradıcılığında şifahi xalq şeirinin kamil nümunələrinə də rast gəlmək mümkündür. Onlar bu şeirləri ilə Vaqif və Zakirin realist əsərlərini davam etdirmişlər. Ordubadın Tivi kəndində yaşayan Aslan xan Gövhər (1847-1906) isə şeirlərini ancaq heca vəznində yazmışdır. Bu şeirlərində zamanədən şikayət motivləri çox güclüdür. Ordubadın Dəstə kəndindən olan və 114 il ömür sürən (1818-1932) Abbas Dəhri daha çox aşiq kimi tanınmışdır. Ordubad şairlərindən Məhəmmədqulu Salikin yaradıcılığı müəllif tərəfindən daha ətraflı təhlil olunmuşdur. Ə.Qədimov Salik haqqında ilk məlumata M.Tərbiyətin «Danışməndani-Azərbaycan» adlı təzkirəsində rast gəldiyini qeyd edir. Lakin Tərbiyət onun ancaq türk dilində yazdığını qeyd etmişdir. Ə.Qədimov Salikin «Gülşəni-vəhdət» adlı əlyazma divanını əldə etmiş, burada Salikin farsca yazdığı şeirlər də toplanmışdır. Onun şeirlərində dini mövzular da diqqəti cəlb edir. Salikin bu ruhlu şeirlərində Füzuli əsərləri daha aydın görünür. Salikin ədəbi irsi içərisində bayatılar da vardır:

İtirmişəm cananı
Cismində olan canı.
Yaralı ahu kimi
Gəzərəm biyabanı.

Ordubad ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biri də M. T. Sidqi Ordubadda «Əncüməni-şüəra» ədəbi məclisinin əsas üzvlərindən biri olmuş. Azərbaycan və fars dillərində aşiqanə lirik qəzəllər yazmışdır. Sidqinin lirikasında məhəbbət mövzusu ilə yanaşı vətən təbiətinin tərənnümü də mühüm yer tutur. Sidqinin yaradıcılığında diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də Şərqi klassiklərinə nəzirə və bənzətmə yazmaq meylinin qüvvətli olmasıdır. M.T.Sidqi öz müasirləri kimi Azərbaycanın başqa ədəbi məclis üzvləri ilə sıxı yaradıcılıq əlaqəsi saxlamışdır. Lənkəranda «Fövçül-füsəha» (1850-1900) ədəbi məclisinin rəhbəri Mirzə İsmayıl bəy Qasirlə onun yaradıcılıq əlaqələri xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Sidqinin yaradıcılığında maarifçi şeirlər də mühüm yer tutur. Məktəb, təhsil, xalq və vətən taleyi, elm və maarif problemi onun maarifçi şeirlərinin əsas mövzusu idi. Bu şeirlərdə şairin didaktik və nəsihətəməz fikirləri üstünlük təşkil edir. Buna görə də Sidqi öz şagirdləri, o cümlədən qız şagirdləri üçün daha çox əxlaq-təbiiyə mövzusunda şeirlər yazmışdır.

Sidqinin ədəbi-maarifçi fəaliyyəti hələ öz dövründə Azərbaycan və Şərqi mətbuatında yüksək qiymətləndirilmişdir. Çünki Sidqi bu mətbuat səhifələrində özünün ideyalarını geniş təbliğ edirdi. Təsədüf deyil ki, məqalələrinin birində oxucularına müraciət edərək yazırdı: «Qeyrət dəmidir. Fərsət zamanıdır. Qəllət etməyəlim. Maarifə meyl edəlim. Cəhəldən çıxalım. Qəzet oxuyalım! Qəzet oxuyalım! Qəzet oxuyalım!»

Sidqi Azərbaycan dilində də qəzet nəşrini ürəkdən arzulayırdı. XX əsrin ilk türk qəzeti «Şərqi-Rus»un nəşrə başlamasını sevinclə alqışlayırdı. Sidqi Azərbaycan ziyalıları arasında olan ixtilafın xalqın mədəni inkişafına maneçilik törətdiyini diqqətdən qaçırmırdı və onları bərişığa dəvət edirdi.

M.T.Sidqi görkəmli bir şəxsiyyət kimi XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti tarixində şərəfli yer tutmuş ziyalıdır.

Ordubad ədəbi mühiti araşdırılarkən aydın olur ki, bu mühitdə gedən ədəbi proseslər Azərbaycan ədəbi mühitinə öz təsirini göstərmişdir.

XX əsrin ortalarında Naxçıvan ədəbi mühitində tarixi roman janrının tədqiqi mövzusu haqqında görkəmli ədəbiyyatşünas alim, mahir pedaqoq Yavuz Axundlunun araşdırmalarına nəzər saldıqda şüurlu həyatını elmə, maarifə həsr edən, bu yolda altmış ildən artıq ardıcıl, səmərəli fəaliyyətləşdirilən bir tədqiqatçının gərgin əməyi, fədakar çalışmaları sayəsində "Azərbaycan sovet tarixi romanı", "Tarix və roman", "Azərbaycan tarixi romanı yeni mərhələdə", "Tarixi roman: mərhələlər və problemlər" və tarixi roman ustası kimi tanınan M. S. Ordubadi haqqında yazdığı "Məmməd Səid Ordubadi" adlı sanballı monoqrafiyaları ərsəyə gəlmişdir.

Tədqiqatçı ilk növbədə 1930-cu illərdən ilk nümunələri nəşr olunan yeni Azərbaycan tarixi roman janrının nəzəri-estetik prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir. Alim bu məqamda dünya və rus ədəbiyyatında tarixi roman janrı haqqında deyilmiş qiymətli fikirlərlə yanaşı, Azərbaycan müəlliflərinin, xüsusən M.S.Ordubadinin bu məsələ ilə bağlı mülahizələrini, əsasən onun Respublika Əlyazmaları İnstitutunun fondunda saxlanılan əlyazmalarına istinadən qələmə almışdır. Azərbaycan ədəbiyyatında yazılmış tarixi romanları sistemli şəkildə mərhələlər üzrə təhlil etmiş alim bunları aşağıdakı kimi qiymətləndirilmişdir.

I mərhələdə (1933-1948) M.S.Ordubadinin, Y.Vəzirin romanları və A.Zöhrəbəyovun «Odlu diyar» əsəri ətrafı təhlil olunmuşdur.

Monoqrafiyada ilk olaraq «Dumanlı Təbriz» romanı təhlil edilmişdir. XX əsrin əvvəllərində Təbrizdə şahlıq istibdadına və müstəmləkə zülmünə qarşı Səttarxanın rəhbərliyi ilə xalq hərəkatının başlanma səbəbləri və gedişi romanda tarixi həqiqətlərə uyğun şəkildə əks olunmuşdur. Əsərdə 100-dən artıq bədii surət yaradılmışdır ki, bunların hər biri fərdi cizgilərlə bir-birindən seçilir.

Y.Vəzirin 1936-cı ildə yazılmış, lakin 1960-cı illərdə çap edilmiş «Qan içində» romanı XVIII əsrin II yarısında Qarabağ xanlığında baş verən hadisələrə həsr olunmuşdur. Qacarın Qarabağa hücumu, ona qarşı mübarizə, xalqın adət-ənənələri süjet xəttində mühüm yer tutur. Romanda Qarabağın cəmi 5 kəndinə sığınmış ermənilərin xəyanəti də tarixi həqiqətə uyğun təsvir olunmuşdur.

Gənc yazıçı, qısa ömür sürmüş A.Zöhrəbəyovun (1909-1946) «Odlu diyar» romanında XII əsr Azərbaycan həyatı, Şirvanşahlar sarayı, Axsitanın hökmranlığının son illəri qələmə alınmışdır. Roman Səlim adlı gənc şairin Axsitanın «Leyli və Məcnun» poemasını yazmaq barədə məktubunu Nizamiyə aparması ilə bitir.

Bu mərhələdə yazılmış M.S.Ordubadinin son «Qılınc və qələm» romanı da ətrafı təhlil olunmuşdur. Romanın yazıldığı illərdə Azərbaycan tarixşünaslığında və ədəbiyyatşünaslığında XII əsr Azərbaycan tarixi, Nizaminin dövrü, mühiti, yaradıcılığı haqqında məhdud məlumat var idi. Ona görə də ədib XII əsr Azərbaycan tarixi, Nizaminin həyatı, Gəncə mühiti, yaradıcılığı, müasirləri haqqında bir neçə qiymətli məqalə yazmış və çap etdirmiş, qələmə alacağı mövzunu ətrafı öyrənmiş, bundan sonra bu ağır işə girişmişdir. Ədibin qüvvətli sənətkar təxəyyülünün rolunu da qeyd etmək lazımdır. XII əsr Azərbaycanda baş vermiş mühüm hadisələr, böyük şair Nizaminin dövrü, mühiti, həyatı və ədəbi fəaliyyəti süjet xəttinin əsasını təşkil edir. «Qılınc və qələm» M.S.Ordubadinin sənətkarlıq ustalığını göstərən maraqlı roman kimi qiymətləndirilmişdir.

II mərhələdə (1948-1975) inqilabi mövzuda yazılmış S.Rəhmanın «Nina», M.Hüseynin «Səhər», Y.Şirvanın «Buludlar dağılır», Qılman İlkinin «Qalada üsyan» və «Şimal küləyi» romanları o dövrün ideoloji prinsiplərinə uyğun olaraq qələmə alındığından onlarda bir sıra qüsurlar olmuşdur. Bu mərhələdə çap edilmiş Cənub mövzusunda A.Makulun «Səttarxan», «Gizli zindan», M.İbrahimovun «Gələcək gün» romanları, eləcə də Əyyub Abbasovun «Zəngəzur», Mir Cəlalın «Yolumuz hayandır»,

Ə.Nicatin «Nəğməyə dönmüş ömür», Ə.Cəfərzadənin «Aləmdə səsim var mənim», «Vətənə qayıt», «Yad et məni», S.Rəhimovun «Qafqaz qartalı», C.Bərgüşadın «Boz atın belində» romanları ətraflı təhlil olunmuşdur. Müəllif bu fəsilə İ.Şıxlının «Dəli Kür» və M.İbrahimovun «Pərvanə» romanlarına daha geniş yer vermişdir. Azərbaycan tarixi romanının inkişaf yolu sistemli şəkildə izlənmiş, bu romanların uğurları və qüsurları göstərilmişdir.

“Müasir ədəbi prosesin tədqidi” adlı məqalədə Naxçıvanda yaşayan ədəbiyyatşünaslar Azərbaycanda müasir ədəbi prosesi də müntəzəm izləyir, onun aktual problemlərini, ayrı-ayrı görkəmli nümayəndələrin yaradıcılığını tədqiq edir, haqlarında məqalələr və xatirələr yazırlar. Bu baxımdan İ.Həbibbəyli xüsusilə fərqlənir. Onun hələ gənc yaşlarında qələmə aldığı məqalələr – İslam Səfərlinin «Çiçək təranəsi» kitabı haqqında məqaləsi («Şərq qapısı» qəzeti, 10.1.71), Aşıq Ələsgərin naməlum şeirləri barədə yazısı («Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 9.6.72), Şeyx Sənan mövzusunun tədqiqinə dair fikirləri («Şərq qapısı» qəzeti, 3.12.77), «Şeirimizdə ilk sonətlər» adlı mülahizələri («Elm və həyat» jurnalı, 1977, № 10), «Dağ çiçəyi» povesti haqqında rəyi («Şərq qapısı» qəzeti, 20.9.80) təhqiqçinin axtarış həvəsinin əhatə dairəsinin genişliyini təsdiq edir.

Onun son 20 ildəki yaradıcılığına nəzər saldıqda onun nə qədər məhsuldar işlədiyini görmək olar. M. Şəhriyar, Məmməd Araz, S.Rüstəmxanlı haqqında kitab, məqalə ədəbiyyatşünaslığımıza layiqli töhfələrdir.

Onun son illərdə Azərbaycan, türk və rus dillərində çap etdirdiyi “XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı” (2004-2008) və “Ədəbi tarixi yaddaş və müasirlik” adlı irihəcmli monoqrafiyalarını da (2007, 696 səh) qeyd etmək olar.

Son kitabda müasir ədəbiyyatımızın M. Araz, Anar, Elçin, S. Rüstəmxanlı, Z. Yaqub, Yusif və Vaqif Səmədoğlular haqqında məqalələri onun mövzu dairəsinin genişliyini bir daha təsdiq edir.

«Ədəbiyyatımızda Anar zirvəsi» məqaləsində («Yeni Azərbaycan» qəzeti, 27 fevral 2004) görkəmli ədib, fəal ictimai xadim Anarın 50 ilə yaxın yaradıcılıq yolunu yığcam şəkildə qiymətləndirərək yazır ki, «yazıçı Anar təkcə yeni nəsr, yaxud yeni ədəbiyyat deyil, bütövlükdə yeni düşüncə tərzini, yeni baxışlar sistemini, milli əsasları və real gerçəkliyə söykənən həyat fəlsəfəsini formalaşdırarlardan biridir». (səh. 282). İ.Həbibbəyli davam edərək yazır ki, onun ilk hekayələrindən ibarət «Bayram həsrətində» (1963) və «Yağış kəndi» (1968) kitabları «Azərbaycanda yeni milli ədəbi axının ilk sənət bəyənnaməsi idi» (səh.282). Maqşud və İbrahim Rüstəmbəyovlar, Əkrəm Əliyev, İsi Məlikzadə, Elçin yeni nəsrin ilk qaranquşları idi. Müəllif kiçik məqaləsində onu, Anar – ədəbiyyatşünas, Anar – teatrşünas, Anar – folklorşünas, Anar – publisist, Anar – mədəniyyətşünas, hətta Anar – şair və tərcüməçi kimi təqdim etmişdir.

İ.Həbibbəylinin qələm dostu M.Araz haqqında kitabları və məqalələrində böyük şairin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı ətraflı təhlil olunmuşdur. «Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında görkəmli milli şairlərdən biri kimi geniş şöhrət qazanmış Məmməd Araz ulu babalardan qoruna-qoruna gəlmiş, həmişə «çırpısı tətikdə, odunu dəmdə» olan, əli qabarlı tipik bir azərbaycanlı ailəsində böyüyüb tərbiyə almışdır. Onun milli ruhlu şair – vətəndaş kimi formalaşmasında «Çadırdas ətəyi, Nursu bulağı»ndan başlamış «qaynar bulaqları qanında qaynayan» səfəli Şahbuz, «ürəyinin bir parçası» saydığı doğma Naxçıvan, habelə bütün Azərbaycanı əhatə edən ictimai-coğrafi mühit və ədəbi iqlim fəal iştirakçı olmuşdur».

M.Arazın yaradıcılığında Vətən mövzusu qırmızı xətlə keçir. Alim yazır: «Müxtəlif illərdə Məmməd Arazın qələmindən çıxmış «Ana yurdum, hər daşına üz qoyum», «Vətən mənə oğul desə», «Məndən ötdü qardaşıma dəydi», «İnsan qayalar», «Mənim Naxçıvanım», «Göygöl», «Muğanın şikayəti», «Şahdağı», «Oxuyan Təbriz», «İstisu

lövhləri», «Şuşada bir gecə», «Arazın işıqları», «Salamat qal», «Ata ocağı», «Əlvida dağlar» və s. şeirlər Vətən mövzusunda ən yaxşı əsərlər kimi ürəklərə axmış, xalqımızın dillər əzbəri olmuşdur».

Lakin şairin yaradıcılığında milliliyin bəşəriliklə qovuşması daha mənalı olmuşdur. «Xalq şairi Məmməd Arazın yaradıcılığında millilik bəşəriliklə vəhdət təşkil edir. Şairin insan haqqındakı düşüncələrində milli və bəşəri duyğular üz-üzədir. Bundan başqa, onun poetik rübabında dünya məsələlərinə, bəşəriyyəti düşündürən vacib problemlərə dair fikir və qayğılar da sıx-sıx öz əksini tapır».

İ.Həbibbəyli qüdrətli şair haqqındakı fikirlərini belə ümumiləşdirmişdir: «Yarım əsrlik çoxcəhətli və mənalı yaradıcılığı ilə Məmməd Araz bütövlükdə mənsub olduğu xalqın ürəyində, düşüncəsində məskən saldığını, ədəbi yaşamaq haqqı qazandığını təsdiq etmişdir.

...Bu gün xalq şairi Məmməd Araz Azərbaycan ədəbiyyatının ağsaqqallarından biridir. Rəsmi təltiflərini – Xalq şairi fəxri adını, «İstiqlal» ordenini, Əməkdar incəsənət xadimliyini, Dövlət mükafatını o, böyük halallıq və qürurla daşıyır. Bununla bərabər, Məmməd Araz ümumxalq məhəbbəti qazanmış kimi ali bir mükafatın da sahibidir».

Xalq yazıçısı Elçinin əsərləri də alimin yaradıcılığında ətraflı şərhini tapmışdır. «Böyük yazıçı düşüncəsinin qoşa qanadları» məqaləsində görkəmli ədib həm təkrarsız nasir, həm də nüfuzlu tənqidçi kimi oxuculara təqdim olunmuşdur. «Yazıçı Elçin sadə insanların adi həyatını, təbii psixologiyasını, yaşadığı gerçək həyat tərzini öz axarında, ədəbiyyatda olduğu kimi yox, *həyatda olduğu kimi* (kursiv mənimdir – N.S.) uğurla qələmə almışdır».

«Bədii ədəbiyyatda olduğu kimi, ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində də Elçin məhz bu cür həqiqət duyğusu ilə, böyük həqiqətə sədaqətlə yazıb-yaratmış, ədəbi-tarixi prosesləri diqqətlə və dərinlən izləmiş, həmişə milli və müasir elmi-ədəbi dəyərlərin fəal müdafiəçisi olmuşdur».

İ.Həbibbəylinin nəsir və dram yaradıcılığı, eləcə də ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti ilə bağlı bir neçə məqalə yazmışdır. Naxçıvanda tamaşaya qoyulan «Mənim ərim dəlidir» əsəri barədə resenziyası «Şərq qapısı» qəzetində (12.04.01) çap olunmuşdur. Ədibin 60 illiyi münasibətilə alimin ürək sözləri «Ulduz» jurnalında (2003, № 5) səmimi ifadəsini tapmışdır.

İ.Həbibbəylinin mövzu dairəsi çox genişdir. «Azərbaycan ədəbiyyatında Səməd Vurğun məktəbi və Səmədoğlular» məqaləsində XX əsrin ən qüdrətli şairi S.Vurğun və onun istedadlı oğlanları – Yusif və Vaqif Səmədoğluların yaradıcılığı yüksək qiymətləndirilmişdir. Tənqidçi S.Vurğun ədəbi məktəbindən, bu məktəbə mənsub Osman Sarıvəlli, Əhməd Cəmil, Zeynal Xəlil, İslam Səfərli, Adil Babayev kimi nümayəndələrindən və bu məktəbi davam etdirən sonrakı nəsllə mənsub istedadlı şairlərin yaradıcılığından bəhs etdikdən sonra yazır ki, «Səməd Vurğunun ədəbi məktəbindən yox, ocağından çıxmış xalq yazıçısı Yusif Səmədoğlunun və xalq şairi Vaqif Səmədoğlunun xüsusi yeri vardır».

Sonra isə tənqidçi hər iki yazıçının əsərlərindəki novatorluğu, həyata və insanlara yeni münasibəti şərh etmişdir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında xalq şairi Sabir Rüstəmxanlı da öz orijinal dəst-xətti ilə seçilən görkəmli şair, nasir, publisist kimi tanınmışdır. İ.Həbibbəyli qələm dostunun yaradıcılığına da öz münasibətini dəfələrlə bildirmiş, onun sənətinin əhəmiyyətini belə qiymətləndirmişdir: «Son otuz ildə milli şüurun, vətəndşilik poeziyası və publisistikasının, demokratik ictimai fikrin, yeni tipli ziyalı mədəniyyətinin dirçəlişi və təşəkkülü yollarındakı mücəhilələrdə Sabir Rüstəmxanlının adı və imzası ardıcıl olaraq qabarıq şəkildə nəzərə çarpmışdır. Ədəbi-ictimai mühitdə o, milli ruhlu şair və alim, vətəndaş publisist və ictimai xadim kimi tanınır».

İ.Həbibbəyli Zəlimxan Yaqub poeziyasına da yüksək qiymət vermişdir. O, Zəlimxan Yaqub sənətinin poetik özünəməxsusluğu» adlı məqaləsində yazır: «Bənzərsiz, özünəməxsus əsərləri Zəlimxan Yaqubun poetik kimliyini müəyyən edir. Hətta onun poetik nitqi də, şeir demək taktikası da fərqlidir. Zəlimxan Yaqub möhkəm hafizəsi, qeyri-adi yaddaşı ilə də fərqlənir. Sənətindəki bənzərsizlik poetik nəfəsindəki orijinalılıqla tamalanır. Bu mənada Zəlimxan Yaqubun yaradıcılığı onun sənət pasportudur».

İ.Həbibbəylinin M.Cəfər, A.Zamanov, B.Nəbiyev, N.Cəfərov, Ə.Mirəhmədov, Y.Qarayev, K.Məmmədov, V.Yusifli haqqında məqalələri təkcə ayrı-ayrı görkəmli ədəbiyyatşünasların fəaliyyətini işıqlandırmaqla qalmır, ədəbiyyatşünaslıq elminin bir sıra aktual problemlərini də əhatə edir. Onun ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair məqalələri isə alimin mövzu dairəsinin genişliyini göstərməklə bərabər müasir dünya ədəbiyyatşünaslığını düşündürən problemlərə münasibətini aydınlaşdırmaq baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. İ.Həbibbəylinin son illərdə çap etdirdiyi kitablar siyahısına «XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan yazıçıları» (2004) adlı qiymətli monoqrafiyasını da əlavə etmək lazımdır.

Prof. Y.Axundlunun elmi yaradıcılığında da müasir ədəbi proses geniş yer tutmuşdur. Hələ 1960-cı ildə «Şərq qapısı» qəzetində onun «C.Cabbarlının yaradıcılığında yeni həyatın tərənnümü» (19.II.1960) və «Unudulmaz şair S.Vurğun haqqında» (27.V.1960) məqalələri bu sahədə atılan ilk addımlar idi. «Sevimli yazıçı» (M.İbrahimov, «Şərq qapısı» 16.02.1979), «Şair haqqında monoqrafiya» (H.Babayevin «Səməd Vurğun» monoqrafiyası, «Sovet Naxçıvanı», 28.10.1982), «Tarixi dramlarımızın tədqidi» («Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 8.3.84), «Axtarış yollarında» (Yəhya Seyidovun kitabı haqqında, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 27.04.1984), «Qüdrətli şair» (Rəsul Rza – 75, «Sovet Naxçıvanı» qəzeti, 3.5.1985), «Şairin fikir dünyası» (Yusif Seyidovun kitabı haqqında, «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 21.3.1986), «Yeni tədqiqat» (T.Hüseynovun «Tarixi roman ustası» kitabı haqqında, «Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 18.9.1987), «Qətl günü» («Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 15.1.1988), eləcə də «Torpaq dərdi, ocaq dərdi» (Tahir Hüseynovun «Çətin görüş» kitabı haqqında «Azərbaycan» jurnalı, 1992, № 5-6, səh. 183-185), «Yazıçı ömrü» (Q.İlkinin 80 illiyi münasibətilə, «Azərbaycan» jurnalı, 1994, № 4-6, səh. 133-135) və s. məqalələri qeyd etmək olar.

Y.Axundlunun «İstiqlal şairi» kitabı (1998) zəmanəmizin üç böyük sənətkarı, istiqlalımız uğrunda mərd mübarizlər V.Vahabzadə, M.Araz və X.Rzaya həsr olunmuşdur. Müəllif hər üç sənətkarın yaradıcılığını ətraflı təhlil etməklə bərabər əsas diqqəti onların 1988-ci ilin meydan epopeyasından başlanan yeni mərhələdə qələmə aldıkları mübariz şeirlərinə yönəlmişdir. B.Vahabzadənin 1958-ci ildə yazılmış «Gülüstan» poemasında Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı ilk dəfə cəsarətlə səslənmişdir. Bu poemanın bir hissəsinin o zaman «Şəki fəhləsi» qəzetində çap olunması B.Vahabzadəyə qarşı rəsmi dairələrin təqiblərinə səbəb oldu. Lakin qüdrətli şair öz amalından əl çəkmədi. Yenə də xalqımızın imperiya şəraitində yaşadığını müxtəlif bədii formalarda açıq və ya eyhamla ifadə etmişdir.

Y.Axundlu yazır: «1988-ci ildə Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkatının alovlanması, müstəqillik uğrunda aparılan mübarizə B.Vahabzadənin də yaradıcılığında yeni bir mərhələnin başlanğıcı oldu. İstiqlal mövzusu onun poeziyasında ən əsas mövzuya çevrildi».

«Şair həmin illərdə Azadlıq meydanında yüz minlərlə həmvətəni qarşısında oxuduğu alovlu şeirləri ilə xalqı mübarizəyə səsləyir, meydandakılara vətəni sevmək, düşməne nifrət hissi aşılayırdı».

1990-cı ilin qanlı yanvar faciəsi onun yaradıcılığında öz dolğun bədii ifadəsini tapmışdır. Bu baxımdan «Şəhidlər» poeması isə ayrıca qeyd olunmalıdır. Şair bu ağır

faciədən sarsılrsa da, gələcəyə inamını itirmədi:

İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur xeyri, şəriylə.
Torpağın bağına cəsədləriylə,
Azadlıq tumunu əkdİ şəhidlər.

Xəlil Rza (1932-1994) hələ yaradıcılığının ilk illərindən Vətən taleyinə bağlılığı, azadlıq ideyalarının təbliği ilə diqqəti cəlb etmişdir. Hələ 60-cı illərdə şair yazırdı:

Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə qram-qram,
Qolumdakı zəncirləri qıram gərək, qıram, qıram!
Azadlığı istəmirəm bir həb kimi, dərman kimi
İstəyirəm səma kimi! Günəş kimi! Cahan kimi!
Çəkil, çəkil ey qəsbkar
Mən bu əsrin gur səsiyəm:
Gərək deyil sısqa bulaq
Mən ümmanlar təşnəsiyəm.

1988-ci ildən sonra isə Xəlil Rza tribun bir şair kimi Azadlıq meydanında oxuduğu şeirlərlə böyük şöhrət qazandı:

Elə bir yağıyla üz-üzəsən ki,
Gözünə girsə də tikan, ox sənin
Bircə addım belə geri dönməyə,
Haqqın yox, haqqın yox, haqqın yox sənin!

Lefortovo zindanı da şairin mübariz ruhunu qıra bilmədi:

And olsun Araza, balam Təbrizə,
Bir an susmayacaq bu mübarizə
Heç bir düşmənimə hətta özümə
Zərrəcə güzəştə getməyəcəyəm.

Məmməd Araz da (1933-2000) mübariz şeirlərilə adını əbədləşdirmişdir:

Mən dözmərəm,
Sən dözməzsən
Biz dözmərik
Bu əzaba, bu dağa.
Adam oğlu,
Atam oğlu,
Azərbaycan.

Ayağa qalx, ayağa! – deyər xalqı mübarizəyə səsləyir.

Y.Axundlunun «Mənim ədəbi diyarım» kitabında (1998) S.Vurğun, R.Rza, N.Rəfibəyli, İ.Şıxlı, N.Həsənzadə, B.Azəroğlu haqqında məqalələrlə yanaşı «Roman və tarix», «Roman haqqında söz» adlı nəzəri məqalələri də toplanmışdır.

Y.Axundlunun «Ədəbi yaddaşdan səhifələr» kitabında (2002) S.Rəhimov, Ə.Vəliyev, N.Xəzri yaradıcılığına həsr olunmuş məqalələr, «Əlimdədir hələ qələm» (2003) kitabında isə Y.Vəzir haqqında geniş məqalə verilmişdir.

Müəllif burada Anarın «Mübarizə bu gün də var» kitabı haqqında ətraflı danışır. Atası Rəsul Rzanın və özünün həyatından gətirdiyi faktlarla onlara qarşı haqsızlıqlara öz münasibətini bildirir. Mübarizənin bu gün də davam etdiyini qeyd edir.

Kitabda verilmiş «Sovetlər dövründə ədəbi proses haqqında bəzi düşüncələrim» adlı irihəcmli məqalədə sovet ədəbiyyatı və sosialist realizminin əsl mahiyyəti açıqlanmışdır.

Y.Axundlunun son illərdə Anarın «Ağ qoç, qara qoç» adlı maraqlı əsəri haqqında geniş məqaləsi «525-ci qəzet»də çap olunmuşdur. Anarın xalqımızın taleyi ilə bağlı

düşüncələrinin ifadəsi olan bu əsər nəsrimizin yeni uğuru kimi qiymətləndirilmişdir. (Həmin məqalə Y.Axundlunun «Məqalələr və xatirələr» kitabına daxil edilmişdir). Y.Axundlunun «Ədəbi portretlər» kitabında (2004) müasir ədəbiyyatımızın M.S.Ordubadidən İ.Şıxlıya qədər 16 görkəmli nümayəndəsi haqqında oçerklər toplanmışdır.

Əməkdar elm xadimi Hüseyn Həşimli "Azərbaycan ədəbiyyatında sentimentalizm" adlı tədqiqatında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə olaraq Azərbaycan sentimentalizminin yaranma və inkişaf prosesini izləmiş, onun nümayəndələrinin yaradıcılığını sistemli şəkildə təhlil etmişdir. Tədqiqatçı Azərbaycan sentimentalizminin nəzəri- estetik prinsiplərini, ayrı- ayrı bədii əsərlərdə sentimentalizmin özünəməxsus məziyyətlərini aydınlaşdırmış, Azərbaycan ədəbiyyatında sentimentalizm ədəbi cərəyanının varlığını müəyyənləşdirmiş, həmçinin bir çox unudulmuş sentimentalistlərin ədəbi irsini ilk dəfə olaraq geniş təhlil etmiş, eləcə də indiyədək başqa ədəbi cərəyanlara qatılan A.Divanbəyov kimi ədiblərin sentimentalizmə mənsubluğunu əsaslandırılmışdır.

1980-ci illərdə Naxçıvan ədəbi mühitində ədəbiyyatşünaslıq sahəsində tədqiqatların mövzu dairəsi daha da genişlənmişdir, o cümlədən bibliografik tədqiqatlar da aparılmışdır. NDU-nun gənc müəllimi Fərqanə Kazımova da görkəmli Azərbaycan alimləri Kamal Talıbzadə, Yaşar Qarayev, Nizaməddin Şəmsizadə və başqalarının bu sahədə tədqiqatlarına və çap etdirdikləri kitablara istinad edərək AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmlər doktoru, prof. «Abbas Zamanovun həyat və yaradıcılığının bibliografik tədqiqi» mövzusunda namizədlik dissertasiyası üzərində işləmişdir. O bu mövzuda 10-dan artıq məqalə və «Abbas Zamanov (bibliografiya)» adlı kitab (Bakı: 1997, 70 səh.) çap etdirmişdir. Müəllif ilk növbədə belə bir kitabın yaranmasının zəruriliyini və vacibliyini nəzərə çatdıraraq yazır: «Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının korifeylərindən sayılan, klassik irsimizin toplanılıb nəşr edilməsində əvəzsiz rolu olan prof. Abbas Zamanovun həyat və yaradıcılığının bibliografiyasının tərtibi və tədqiqi dövrün tələbidir».

Müəllif ilk növbədə «Abbas Zamanovun həyat və yaradıcılığının əsas tarixləri»ni vermişdir. Tədqiqatçı Abbas Zamanovun yığcam tərcümeyi-halını sistemli şəkildə işləmişdir. A.Zamanov uzun illər böyük satirik Sabirin yaradıcılığını tədqiq etmiş. «Sabir və müasirləri» (1973), «Sabir gülür» (1981), «Sabir bu gün» (1985) kimi sanballı kitablar çap etdirmişdir. O həmçinin 1982-ci ildə çap olunmuş «Sabir xatirələrdə» kitabının nəşrində də fəal rol oynamışdır. A.Zamanov həmçinin M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, S.S.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, İbrahim Musabəyov, Rəşid bəy Əfəndiyev, Abdulla Divanbəyov, A.Səhhət, M.Hadi, A.Şaiq, H.Cavid və başqaları haqqında qiymətli məqalələrin müəllifidir. Onun orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqatları və məqalələri də vardır. Bu məqalələr içərisində XVIII əsrin görkəmli şairi Vaqifə həsr olunmuş «Həyat aşığı, gözəllik müğənnisi» məqaləsi xüsusi qeyd olunmalıdır. M.P.Vaqifin anadan olmasının 250 illik yubileyi münasibətilə yazılmış bu məqalə Vyana, Tehran, Münhen, Bağdad, İstanbulda müxtəlif dillərdə işıq üzünə görmüşdür. A.Zamanov müasir ədəbiyyatımızın tədqiqi ilə də yaxından məşğul olmuşdur. Onun S.Hüseyn, C.Cabbarlı, S.Vurğun, S.Rəhimov, R.Rza, N.Rəfibəyli, A.Şaiq, Ə.Şərif haqqında məqalələri ədəbiyyatşünaslığımıza dəyərli töhfələrdir. Onun teatr məqalələrini də buraya əlavə etsək böyük alimin fəaliyyət dairəsinin genişliyi aydın olar. A.Zamanov həmçinin görkəmli nəşir kimi də ciddi fəaliyyət göstərmişdir. Tədqiqatçı burada A.Zamanovun müəllifi olduğu kitablarla yanaşı onun redaktə etdiyi və tərtibçisi olduğu kitabların da siyahısını çap etmiş, eləcə də onun mətnşünas kimi çap etdirdiyi kitablar haqqında da məlumat vermişdir. Daha sonra F.Kazımova alimin 1929-cu ildən ömrünün sonuna kimi müxtəlif qəzet, toplu və jurnallarda çap etdirdiyi məqalələrin bibliografiyasını (cəmi 316) vermişdir.

A.Zamanovun tərcümə etdiyi 56 kinossenari və rus dilində yazdığı məqalələrin bibliografiyasını da kitaba daxil etmişdir. Kitabda A.Zamanovun Almaniya, Bolqarıstan, İran, İraq, Türkiyədə çap olunmuş əsərlərinin siyahısı da verilmişdir. Yuxarıda deyilənlər Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvanda XX əsrdə ədəbi fikrin özünəməxsus, zəngin və hərtərəfli inkişaf yolu keçdiyini, diqqətə layiq uğurlar qazandığını, yəni şəkildə təsdiqləyir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həm 1970- 80-ci illərdə, həm də müstəqillik dövründə klassik və müasir ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələri- Nizami, Nəsimi, Füzuli, M. F. Axundzadə, H. Cavid, C. Cabbarlı, S. Vurğun, S. Rüstəm və başqalarının yaradıcılığı ilə bağlı çıxışlarındakı müdrik sözlər, onların xatirələrinin əbədiləşdirilməsi, yubileylərinin keçirilməsi, əsərlərinin nəşri və dünya dillərinə tərcüməsi sahəsindəki xidmətləri, qədim milli abidəmiz "Dədə Qorqud" dastanlarının 1300 illik yubileyinin dünya miqyasında geniş qeyd olunması yazıçı və alimlərimizin, xüsusən gənc tədqiqatçıların yaradıcılığı üçün əsas istiqamət olmuş, onları xalqımızın mənəvi sərvətlərini dərinlən tədqiq etməyə ruhlandırmışdır. Biz də bu zəngin irsədən faydalanaraq tədqiq etdiyimiz mövzunu hərtərəfli araşdırmağı qarşınıza məqsəd qoymuşduq. Aparılan araşdırmalardan aydın olur ki, Naxçıvan ədəbi mühitində ədəbiyyatşünaslıq məsələləri daim aparıcı yer tutmuş, Azərbaycan elmi- ədəbi fikrinin inkişafına ciddi töhfələr vermiş, ayrı- ayrı ədəbi mərhələ, problem və şəxsiyyətlərin tədqiqində mötəbər mövqə qazanmışdır. İftixar hissilə qeyd etmək lazımdır ki, bu qədim diyar keçmişdə olduğu kimi, XX əsrdə də dünya şöhrətli alimlər, sənətkarlar yetirmişdir. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının C. Məmmədquluzadə, M. Şahtaxtı, H. Cavid, M. S. Ordubadi, Ə. Şərif, M. C. Cəfərov, M. Araz kimi şəxsiyyətlər bu diyarın yetirmələridir. XX əsrdə Naxçıvanda ədəbi fikrin təşəkkülü və inkişaf problemləri Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ümumi inkişaf xətti ilə sıx bağlı olmuş, zaman- zaman irəliləmişdir. Bu gün Naxçıvanda ədəbiyyatşünaslıq üzrə akademiklərin, elmlər doktorları, professorların, elmlər namizədi, dosentlərin, nüfuzlu imza sahiblərinin fəaliyyət göstərməsi buradakı elmi- ədəbi fikrin regional mahiyyət daşımadığını, geniş spektrə və əhatə dairəsinə malik olduğunu təsdiqləyir. XX əsrin ilk onilliklərində pərakəndə xarakter daşıyan, sayılı nümunələrlə təmsil olunan ədəbi fikir sonrakı onilliklərdə zəngin inkişaf və təşkilatlanma yoluna çıxmış, sistemli, hərtərəfli uğur qazanmışdır.

Aparılan tədqiqatdan aşağıda göstərilən başlıca nəticələrə gəlmək mümkündür:

1. XX əsrdə Naxçıvanda ədəbi fikir Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının inkişafında özünəməxsus nəticələr göstərmişdir.
2. Bu regiondakı ədəbiyyatşünaslıq Naxçıvanda yaranan ədəbi əsərləri, Naxçıvan ədəbi- mühitinin inkişaf problemlərini, əsas simaların yaradıcılıq axtarışlarını diqqət mərkəzinə çəkib əhatəli şəkildə öyrənməklə yanaşı, bütövlükdə Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı nümunələrinə, ədəbi əlaqə və bədii tərcümə örnəklərinə də diqqət tutmuş, onların araşdırmalarına lazımi fikir vermişdir.
3. Aparılan tədqiqatlar həm folklor, həm də yazılı ədəbiyyat materiallarını əhatə etmişdir. Buradakı ədəbiyyatşünaslığın əsas istiqamətlərindən biri də mətbuat və ədəbiyyat problemi olmuşdur.
4. XX əsrdə Naxçıvanda fəaliyyət göstərən ədəbiyyatşünaslar həm ədəbiyyat nəzəriyyəsi, həm ədəbiyyat tarixi, həm ədəbi tənqid sahəsində fəaliyyət göstərmiş, hər bir istiqamətdə mühüm nailiyyətlər qazanmışlar.
5. Ədəbi tədqiqlər klassik və müasir ədəbiyyatın həm aktual problemlərinə, həm də mühüm şəxsiyyətlərin yaradıcılıq irsinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur.
6. XX əsr Naxçıvan ədəbi mühiti bir sıra problemləri Akademik İsa Həbibbəylinin yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının ədəbi- tarixi və nəzəri- estetik

istiqlamətdəöyrənməsi sahəsində ciddi araşdırmaları, xüsusən romantik tənqidi-realist ədəbi irsin şəxsiyyətinə, problemlərinə, Cəlil Məmmədquluzadənin mühiti və müasirlərinə, prof. Yavuz Axundlunun Azərbaycan tarixi romanının təşəkkülü, inkişaf yolu və yaradıcılıq problemlərinə dair silsilə monoqrafik əsərləri, M. S. Ordubadi haqqında araşdırmaları onu bu sahələrin nüfuzlu tədqiqatçısı məqamına yüksəltmişdir. Filologiya elmləri doktorları Məhərrəm Cəfərlinin məhəbbət dastanlarına, Əsgər Qədimovun XIX əsr Ordubad ədəbi mühitinə, Yusif Səfərovun regional folklorə dair tədqiqatları da diqqətəlayiqdir.

Dosentlərdən Lətif Hüseynzadənin Ə. Qəmküsara, İzzət Maqsudoğvun E. Sultanova, Əbülfəz Özimli və Fərqanə Kazımovanın ədəbi fikir tarixinə, İman Cəfərlinin səyahətnamə janrına, Hikmət Mehdiyevin M. Arazın poemalarına, Seyfəddin Eyvazov, Nadir İsmayılov və b. Naxçıvan ədəbi mühitinə aid tədqiqatları da bu baxımdan maraq doğurur. Azərbaycan ədəbiyyatında sentimentalizm cərəyanına, eləcə də lirikamızda Avropa mənşəli janrlara aid ilk sistemli araşdırmaların da Naxçıvanda aparılması Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı kontekstindəözünəməxsus dəyərə malikdir. Bu sahədəƏməkdar elm xadimi Hüseyn Həşimlinin uğurları xüsusilə qeyd olunmalıdır. Gənə alim artıq ölkə miqyasında nüfuzlu söz sahibidir.

Əlbəttə, XX əsrdə Naxçıvan ədəbi mühitindəədəbiyyatşünaslığın yolu heç də birtərəlli olmamış, yazılan bir sıra kitab və məqalələrdə müəyyən nöqsanlar, məhdudiyətlər, mübahisəli məqamlar da özünü göstərmişdir. Tədqiqat boyunca bunlara yeri gəldikcə münasibət bildirilmiş, aydınlıq gətirilmişdir. Lakin küll halında bəhs olunan dövrdə Naxçıvanda yaranan ədəbiyyatşünaslıq Azərbaycan elmi- ədəbi fikrinin ayrılmaz qollarından biri kimi özünəməxsus, diqqətəlayiq mövqeyə malik olmuşdur.

Tədqiq olunan mövzu çox geniş vəəhatəlidir. Biz bu araşdırmada ədəbiyyatşünaslığın müvafiq materiallarını imkan daxilində qruplaşdıraraq mərhələlər, problemlər və tədqiqatçıları təhlilə cəlb edib dəyərləndirməyəçalışdıq. Sözsüz ki, toxunmadığımız, lazımınca diqqət yetirə bilmədiyimiz məsələlər də var. Ümidvarıq ki, növbəti tədqiqatlar həmin mətləbləri də elmi- ədəbi təhlil prizmasından qiymətləndirəcəkdir.

4 Layihə üzrə **elmi nəşrlər** (elmi jurnallarda məqalələr, monoqrafiyalar, icmallar, konfrans materiallarında məqalələr, tezislər) (dərc olunmuş, çapa qəbul olunmuş və çapa göndərilmişləri ayrılıqda qeyd etməklə, uyğun məlumat - jurnalın adı, nömrəsi, cildi, səhifələri, nəşriyyat, indeksi, Impact Factor, həmmüəlliflər və s. bunun kimi məlumatlar - ciddi şəkildə dəqiq olaraq göstərilməlidir) (*surətlərini kağız üzərində və CD şəklinə əlavə etməli!*)

1. Литературная среда Нахчиван в XXвеке.

Электронный научный журнал. «Априори». Серия: Гуманитарные науки.

2. "1920-50-ci illərdə Naxçıvanda ədəbi proses. XX əsrdə yaşayan ədiblərin fəaliyyəti".
Ədəbiyyat məcmuəsi, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu əsərləri.

5 İxtira və patentlər, səmərələşdirici təkliflər
(*burada doldurulmalı*)

6 Layihə üzrə ezamiyyətlər (ezamiyyə baş tutmuş təşkilatın adı, şəhər və ölkə, ezamiyyə tarixləri, həmçinin ezamiyyə vaxtı baş tutmuş müzakirələr, görüşlər, seminarlarda çıxışlar və s. dəqiq göstərilməlidir)

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı şəhəri, 28-29 noyabr 2016- cı il.

Azərbaycanın çoxəsrlik ədəbi-mədəni inkişafı tarix boyu Naxçıvanla bağlı olmuşdur. Qədim və möhtəşəm tarixə malik Naxçıvan Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu diyarın yetirmələri diqqətəlayiq əsərləri ilə zaman- zaman elmimizə, ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə ciddi töhfələr vermişlər.

Bu mühitdə anadan olmuş bir neçə ziyalımız sonradan başqa məkanlarda yaşamalarına baxmayaraq həmişə vətən üçün çalışmış, Naxçıvan ədəbi mühitində baş verən ədəbi proseslərdə dərindən iştirak etmişlər.

XX əsrin əvvəllərində ədəbi mühitdə sözünü deyə bilən mollaənəsrəddinçi şair Əliqulu Qəmküsar, Əli Səbri və Əziz Şərifin adlarını xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Əziz Şərif 1895- ci ilin mart ayının 28- də Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur.

XX əsrin ilk onilliyindən yaradıcılığa başlayan görkəmli ədəbiyyatşünas alim, tərcüməçi Əziz Şərif 20- ci illərdə Tiflisdə yaşamış, 30- cu illərin ortalarında Bakıda, 40- cı illərin sonlarından Moskvada işləmiş, uzun illər Moskva Dövlət Universitetinin professoru olmuşdur.

İnsanın uralığı, aliliyi o zaman daha mükəmməl olur ki, o olduğu yerdən asılı olmayaraq həmişə Ana Vətəninə, torpağına bağlı olur. Mənim fikrimcə, bu sözləri Əziz Şərifə şamil etmək olar. Çünki görkəmli alim doğulduğu Naxçıvana bağlı bir ziyalı olmuşdur. Gərgin iş prosesində bu torpağı unutmamış, fürsət olduqca vətəninə gəlmiş, bu mühitlə dərindən maraqlanaraq görmədiyi yerləri ziyarət etmişdir.

Hər zaman Naxçıvanın tarixi, o zamankı vəziyyəti, ictimai- ədəbi həyatı, maarif və mədəniyyətin inkişafı, bu sahədəki çətinliklər, Naxçıvan ziyalıların və maarifpərvərlərinin böyük bir dəstəsi haqqında dediyi qiymətli fikirləri bu gün də bizlər üçün çox əhəmiyyətlidir. Əliqulu Qəmküsar, Rzaqulu Nəcəfov, Rza Təhmasib, H. Cavid, Müşkünaz xanım və başqaları ilə bağlı xatirələr, söylədiyi qiymətli fikirlər, yazdığı məqalələr o dövrün mədəni inkişafının diqqətəlayiq mənzərəsini aydın şəkildə ifadə edir. Bu qiymətli yazılar gənc tədqiqatçılar, bu dövrlə bağlı araşdırma aparən alimlər üçün dəyərli bir mənbədir.

Əziz Şərif Naxçıvanda baş verən ədəbi prosesi dərindən izləmiş, zaman- zaman yazılarında bu mühit haqqında orijinal fikirlər söyləmişdir. O, yazılarının birində ədəbi proses haqqında fikirlərini belə ifadə etmişdir: "Cavanlar həyatı", bir az sonra "Füqarə səsi" və "Şərq qapısı" adı ilə buraxılan qəzet doğma diyarımızın yüksəliş salnaməsidir... Vilayət qəzetimiz Şərqi qapısından öz əməyi və yaradıcılığı ilə qədim Naxçıvana cavanlıq verən qadir insanların xitabət kürsüsü, qazanılan qələbələrin işıqlı güzgüsüdür".

Müxtəlif dövrlərdə Əziz Şərifin Naxçıvan ədəbi mühiti, Naxçıvanın gənc yazıçı və alimləri, mədəni irsi ilə bağlı müxtəlif məqalələri çap olunmuşdur.

Əziz Şərifin şəxsi söhbətlərində də, məktublarında da Naxçıvan torpağına sonsuz məhəbbət açıq hiss olunurdu. O məktublarında tez- tez "balaca, amma çox əziz vətənim" yazırdı.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, harada yaşamağından asılı olmayaraq ziyalı həmişə öz doğma torpağında baş verən ədəbi prosesi izləməli, hadisələrə öz münasibətini bildirməlidir.

XX əsrin ilk onilliklərində pərakəndə xarakter daşıyan, azsaylı nümunələrlə təmsil olunan ədəbi fikir sonrakı onilliklərdə zəngin inkişaf və təşkilatlanma yoluna çıxmış, sistemli, hərtərəfli uğurlar qazanmışdır.

Hörmətli akademik İsa Həbibbəyli yazır: "... Naxçıvan Azərbaycanın qədim

şəhərlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də ilk mədəniyyət mərkəzlərindəndir. Burada zamana müvafiq maarifçi ideyalar geniş intişar tapmış, qiymətli ədəbiyyat, memarlıq, musiqi əsərləri yaradılmış, elmin müxtəlif sahələri təşəkkül tapmışdır”.

Araşdırmalardan əldə etdiyimiz nəticə onu göstərir ki, bu torpaq Azərbaycanın çoxəsrlik və zəngin mədəniyyət ocaqlarından biri olmuşdur. Burada yaranan ədəbi mühit Azərbaycan ədəbiyyatına həmişə layiqli töhfələr bəxş etmiş və həmin proses bu gün də davam edir.

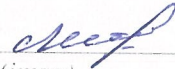
- 7 Layihə üzrə elmi ekspedisiyalarda iştirak (əgər varsa)
(burada doldurmalı)
- 8 Layihə üzrə digər tədbirlərdə iştirak
(burada doldurmalı)
- 9 Layihə mövzusu üzrə elmi məruzələr (seminar, dəyirmi masa, konfrans, qurultay, simpozium və s. çıxışlar) (məlumat tam şəkildə göstərilməlidir: a) məruzənin növü: plenar, dəvətli, şifahi və ya divar məruzəsi; b) tədbirin kateqoriyası: ölkədaxili, regional, beynəlxalq)
(burada doldurmalı)
- 10 Layihə üzrə əldə olunmuş cihaz, avadanlıq və qurğular, mal və materiallar, komplektləşdirmə məmulatları
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun dəstəyi ilə “Lazer jet pro MFP M125 a” printeri və Acer notebook dəsti alınmışdır.
- 11 Yerli həmkarlarla əlaqələr
AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu və Naxçıvan Dövlət Universiteti
- 12 Xarici həmkarlarla əlaqələr
Türkiyədə yaşayan professorlar Hayrettin İvgin, Nail Tanla əlaqələr yaradaraq Naxçıvan ədəbi mühitinin Türkiyə ilə ədəbi əlaqələri mövzusunda müzakirələr aparılmışdır.
- 13 Layihə mövzusu üzrə kadr hazırlığı (əgər varsa)
(burada doldurmalı)
- 14 Sərgilərdə iştirak (əgər baş tutubsa)
(burada doldurmalı)
- 15 Təcrübəartırmada iştirak və təcrübə mübadiləsi (əgər baş tutubsa)
(burada doldurmalı)
- 16 Layihə mövzusu ilə bağlı elmi-kütləvi nəşrlər, kütləvi informasiya vasitələrində çıxışlar, yeni yaradılmış internet səhifələri və s. (məlumatı tam şəkildə göstərilməlidir)
Layihə mövzusu ilə bağlı Naxçıvanın səsi radiosunda “Naxçıvan ədəbi mühiti” mövzusu ilə bağlı çıxış etmişəm.

SİFARİŞÇİ:
Elmin İnkişafı Fondu

İCRAÇI:

Baş məsləhətçi
Quliyeva Mülayim Sahib qızı

Layihə rəhbəri
Sadıqzadə Nigar Nurəddin qızı

(imza)

" 10 01 2017-ci il

(imza)

" 10 " yanvar 2017-ci il